

Medine Külliye-i İslâmiyye Medresesinin Açılması Üzerine İslâmcı Aydınların Etki ve Katkısı (1908-1918)

The Effects and Contributions of the Islamist Intellectuals to the Madina-i Kulliyeh-i İslamiye Madrasa (1908-1918)

Dr. Nesrin AKTARAN

İstanbul, Türkiye

PhD., İstanbul, Türkiye.

nesrinaktaran@gmail.com

 0000-0001-8264-4675

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received

Kabul Tarihi / Accepted

Yayın Tarihi / Published

01 Ocak / January 2022

04 Mart / March 2022

15 Mart / March 2022

Atıf Bilgisi / Cite as:

Aktaran, Nesrin. "Medine Külliye-i İslâmiyye Medresesinin Açılması Üzerine İslâmcı Aydınların Etki ve Katkısı (1908-1918)", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Mart 2022), 602-626.

<http://doi.org/1051702/esoguifd.1052014>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology Bütün hakları saklıdır. / All right reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esoguifd>

CC BY-NC 4.0 This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Etik Beyanı / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu, yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği ve bu araştırmanın desteklenmesi için herhangi bir dış fon almadıkları yazar tarafından beyan olunur / It is declared by the author that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study; that all the sources used have been properly cited; that no external funding was received in support of the research.

Medine Külliye-i İslâmiyye Medresesinin Açılması Üzerine İslâmcı Aydınların Etki ve Katkısı (1908-1918)

Öz ► Bu çalışma II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1918) İslamcı aydınların Medine-i Külliye-i İslâmiyye Medresesinin kurulmasına dair etki ve katkısını ve buna dair gelişmeleri konu edinmiştir. Çalışma, İslamcı aydınların zikredilen medreseye dair belirttikleri görüş, öneri ve çalışmaları ve buna dair sonuçları tespit etmeyi amaçlamıştır. Tarih araştırması yöntemi kullanılarak hazırlanan çalışmada İslamcı aydınlar ait Sebülü'r-Reşad, Sırat-ı Müstakim mecmuaları ana kaynak olarak incelenmiştir. İslamcı aydınların Medine-i Külliye-i İslâmiyye Medresesinin açılmasına yönelik etki ve katkılarının tespiti adına çalışma öncelikle İslamcı aydınların merkeze uzak vilayetlerde medreselerin açılması için Devletten ve Müderrislerden beklentileri üzerinde durmuştur. İslamcı aydınların yaptıkları çalışmaların ne derece etkili olduğu sorusuna yanıt aranmış ve Medine-i Külliye-i İslâmiyye Medresesinin eğitime bir an evvel başlaması için kurulum aşamasından itibaren siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan takip ettikleri gelişmeler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, İslamcı Aydınlar, Medrese, Medine, Külliye-i İslâmiyye, II. Meşrutiyet.

The Effects and Contributions of the Islamist Intellectuals to the Madina-i Kulliye-i Islamiye Madrasa (1908-1918)

Abstract ► This study focused on the influence and contribution of Islamist intellectuals to the establishment of the Medina-i Kulliye-i Islamiye Madrasa during the II. Constitutional Era (1908-1918) and developments in this regard. The study aimed to determine the opinions, suggestions and studies of Islamic intellectuals about this madrasah and the results about it. In the research prepared by using the method of historical research, the journals of Sebülü'r-Reşad and Sırat-ı Müstakim belonging to Islamic intellectuals were examined as the main source. In order to determine the effects and contributions of the Islamist intellectuals to the Madina-i Kulliye-i Islamiye Madrasa, the study primarily focused on the expectations of the Islamist intellectuals from the State and the professors for the establishment of madrasahs in the provinces far from the center. An answer was sought to the question of how effective their work was, and the political, social and economic developments they followed from the establishment stage of Medina-i Kulliye-i Islamiye Madrasa to start education as soon as possible were discussed.

Keywords: Religious Education, Islamic Intellectuals, Madrasahs, Medine-i Külliye-i Islamiyye, II. Constitutional Monarchy, Reform.

Giriş

II. Meşrutiyet Dönemi'nin önemli fikir hareketleri arasında İslamcılık akımı da yer almış; bu akımın temsilcisi olan aydınlar ahlak, felsefe, siyaset, hukuk, eğitim vb. konularda İslami değerleri ön planda tutarak siyasi, dinî ve kültürel bir duruş ve düşünce ortaya koymaya çalışmışlardır. Zira onlar Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu olumsuz durumdan eğitim ile kurtulacağını düşünmüşler bu nedenle medreseler üzerinde önemle durmuşlardır.¹ Konu ile ilgili görüşlerini kendi imkânlarıyla meydana getirdikleri basın yayın organları üzerinden belirtmişler özellikle

¹ İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997), 29.

dönemin uzun ömürlü mecmuaları arasında yer alan Sırat-ı Müstakim ve Sebilü'r-Reşad aracılığı ile seslerini yetkili kişilere duyurmaya çalışmışlardır.

İslamcı aydınların düşüncelerine bakıldığında aralarında bazı konularda fikrî ayrılıkların olduğunu ancak bunların aslî meselelerde olmadığını söylemek mümkündür. Zira onlar Batı, İslam medeniyeti, eğitim ve özellikle medreselerin ıslahı konusunda hemfikir olmuşlar; medreselerin eskiden olduğu gibi iyi bir seviyeye gelmesi için çalışmalarda bulunmuşlardır.²

İslamcı aydınların medreselerin geneline yönelik yaptığı çalışmalar, özel konferanslar, ilmi istişare toplantıları yetkililerin harekete geçmesinde önemli rol üstlenmiştir. Bu anlamda İslamcı aydınların yetkili kişiler üzerinde etkili olduğu, Meşihat makamına bağlı Ders Vekâleti Dairesi'nin 5 Mart 1914 tarihinde yaptığı açıklamadan anlaşılmaktadır.³

Ders Vekâleti beyan ettiği yazıda mütefekkirîn olarak İslamcı aydınlardan söz etmiş; onların medreselerin ıslahına yönelik gördükleri lüzumdan dolayı uzun makaleler yazdıklarını, layihalar hazırladıklarını ve programlar düzenlediklerini belirtmiştir. Yazıda onların görüşlerinin Devlet tarafından dikkate alındığı ve medreselerde yenilenmeye gidildiği ifade edilmiştir. Bu durum İslamcı aydınların medreseler için gösterdikleri çabanın devlet yetkilileri tarafından takdir edildiğini göstermektedir. Bunun Osmanlı Devleti genelindeki medreselere ilişkin olduğu gibi Medine-i Külliye-i İslâmiyye Medresesi özelinde de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Zira İslamcı aydınlar o dönem medreselere dair öneri ve taleplerini sadece merkezde ya da taşrada yer alan kurumlar için olmamış; Devlet'in uzak bölgelerindeki medreseleri de kapsamıştır. Bu anlamda onlar Osmanlı Vilayetlerinde, Arap topraklarında ve özellikle Mekke ve Medine şehirlerinde İslam medreselerinin açılmasını istemişlerdir.

Tüm bu verilerden yola çıkan çalışmamız; İslâmî aydınların sadece merkezde değil genel olarak bütün Osmanlı topraklarında, bilhassa Hicaz bölgesinde, özelde ise Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere'de kurulmasını istedikleri medreseler üzerinde durmuştur. Bu anlamda İslâmî aydınlar, merkeze uzak vilayetlerde de medreseler açılmasını talep etmişler; Devlet'ten ve müderrislerden bu konuda harekete geçmelerini istemişlerdir. Onların bu ısrarlı tutumu, nihayetinde ses getirmiş ve Devlet 19 Nisan 1913 tarihinde Medine Külliye-i İslâmiyye Medresesi için harekete geçmiştir. İslâmî aydınlar bu medresenin takipçisi olmuşlar ve Medrese ile ilgili kuruluşundan nizamnamesine, eğitiminin içeriğinden maddi sıkıntılarına kadar yaşanan tüm gelişmeleri mecmualarında duyurmuşlardır.

² Tarık Zafer Tunaya, *İslamcılık Akımı*, İstanbul: Simavi Yayınları, 1991, 20; M. Saffet Sarıkaya, "Osmanlı Türkiye'sindeki İslamcılık Düşüncesine Genel Bir Bakış", *Araştırmalar: İnsan Bilimleri Araştırmaları* 1 / 1 (1999), 108.

³ İMMA, MMTD, nr. 2203, 3 "Ders Vekâleti Celilesinin Mühim Bir Teşebbüsü: Makâm-ı Muallâ-yı Müftii'l-Enâmiye", 419.

Çalışmada İslamcı aydınların diğer İslam vilayetlerinde medrese talepleri ile Medine-i Külliye-i İslâmiyye medresesinin açılmasında etki ve katkıları üzerinde durulmuş; bu anlamda *Sırat-ı Müstakim*⁴ ve *Sebilü'r-Reşad*⁵ mecmualarındaki yazıları esas alınmıştır. Çalışma ile ilgili önemli araştırmalar arasında ise Fethi Tevetoğlu'nun "Hicaz'da İlk Modern Eğitim Kuruluşları ve Türkler"⁶ adlı makalesi yer almış ve çalışmaya kaynaklık etmiştir. Makale ayrıca Medine'de yer alan eğitim kurumlarından bahsetmiştir. Araştıma açısından diğer önemli bir çalışma Zeki Salih Zengin'in "II. Meşrutiyet Döneminde Kudüs ve Medine'de İki Eğitim Kurumu: Medrese-i Külliye ve Selahaddin Eyyubî Külliye-i İslamiyesi"⁷ adlı makalesi olmuştur. Makalede Hicaz bölgesinin dini ve etnik yapısı ile siyasi olaylar birlikte değerlendirilmiş; Medine-i Külliye-i İslamiyye Medresesinin kurulmasına duyulan ihtiyaç ve kurulma süreci incelenmiştir.

Medine-i Külliye-i İslâmiyye Medresesini İslamcı aydınlar ve onların basın yayın organlarında yazdıkları makaleleri kapsamlı bir şekilde ele alan müstakil bir çalışmanın eksikliği bu araştırmanın hazırlanmasının arkasında yatan temel neden olmuştur. Son olarak İslamcı aydınların bu medresenin müfredatına, çalışma prensiplerine, kadro istihdamlarına, ders kitaplarına, öğrenci seçimlerine dair söylemleri söz konusu mecmualarda yer almamıştır. Bunun nedeni İslamcı aydınların merkez ya da taşrada yer almış olmasına bakmaksızın tüm medreselere yönelik zikredilen hususlarda belirttikleri görüşlerinin ortak olduğu ve bu nedenle Medine-i Külliye-i İslâmiyye Medresesi özelinden tekrar yazma ihtiyacını hissetmedikleri düşünülebilir.

İslâmcı Aydınların Medrese Algısı

İslâmcılık akımı, siyasi bir ideoloji olarak II. Meşrutiyet Dönemi'nde belirginleşmiş; Müslümanları eğitim ve düşünce anlamında itihad-ı İslâm çatısı altında toplama amacında olmuştur. Bu akımın mensupları olan İslâmcı aydınlar İslâmi değerleri ön planda tutarak İslâm âlemini cahillikten, taklitten ve Batı sömürsünden kurtarabilmek için eğitim öğretim faaliyetlerine önem vermişler; özellikle medreseler üzerinde ısrarla durmuşlardır. Zira onlara göre medreseler Osmanlı Devleti'nin yükselmesinde olumlu katkılar sağlamış; dinin anlaşılmasında, halkın dinî, ahlaki anlamda eğitilmesinde ve Müslümanların birliğinin, huzurunun korunmasında uzun yıllar

⁴ *Sırat-ı Müstakim*, II. Meşrutiyet'ten hemen sonra 14 Ağustos 1908 tarihinde Ebu'l-Ûlâ Zeyne'l-Âbidin ve Eşref Edip tarafından yayımlanmaya başlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Abdullah Ceylan, "Türk Yayın Hayatında Sıratı Müstakim ve Sebilürreşad Mecmualarının Yeri", *Türk Kültürü Dergisi Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü* 29/335, Ankara, (1991), 162.

⁵ *Sırat-ı Müstakim* dergisi, 8 Mart 1912 tarihinde çıkan 183. sayısından sonra formatını büyük oranda koruyarak *Sebilü'r-Reşad* adını almış ve yayın hayatını 1925 yılına kadar sürdürmüştür.

⁶ Fethi Tevetoğlu, "Hicaz'da İlk Modern Eğitim Kuruluşları ve Türkler", *Türk Kültürü Aylık Dergisi* 281 (Eylül 1986), 548.

⁷ Zeki Salih Zengin, "II. Meşrutiyet Döneminde Kudüs ve Medine'de İki Eğitim Kurumu: Medrese-i Külliye ve Selahaddin Eyyubî Külliye-i İslâmiyesi", *Bellefen* 81/291 (Ağustos 2017), 590.

önemli bir rol üstlenmiştir. Bu bağlamda medreselerin yeniden ıslah edilmesi ile Devlet'in eskiden olduğu gibi güçlü, halkın da bilinçli olacağını ve cehaletten kurtulacağını düşünmüşlerdir.⁸

İslâmcı aydınlar bu düşüncelerini dönemin aylık ya da haftalık yayın organları olan gazete ve mecmualarda belirtmişler; çok sayıda makale, haber ve ıslah önerileri ile medreseleri gündemde tutmaya gayret etmişlerdir.⁹ Onlar özellikle dönemin uzun soluklu mecmuaları arasında yer alan *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebilü'r-Reşad* üzerinden görüş ve düşüncelerini yoğun bir şekilde ortaya koymuşlardır. Eğitim-öğretime dair düşüncelerini bu neşriyatla yetkili kişilere duyurmaya çalışmışlar, medreselerin ıslahı için çeşitli talep ve önerilerde bulunmuşlardır.¹⁰

İslâmcı aydınların medreselere dair bu öneri ve talepleri, sadece merkezde ya da taşrada yer alan kurumlar için olmamış; Devlet'in uzak bölgelerindeki medreseleri de kapsamıştır. Bu anlamda onlar Osmanlı vilayetlerinde, Arap topraklarında özellikle kutsallığına inandıkları Hicaz bölgesinde bulunan medreselerin ıslahını istemiş ya da yeni İslâm medreselerinin kurulmasını talep etmişlerdir.¹¹

1. Merkez Uzak Vilayetlerde Medrese Talebi

Osmanlı Devleti; 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile devlet düzeni, toplumsal ve zihinsel yapıda değişim, ıslah, yenileşme vb. faaliyetler ile köklü değişimlerin yaşandığı bir süreç içerisine girmiştir. Ancak bu süreçte diğer geleneksel kurumlar gibi medreseler de yapılan ıslah ve yenileşme çalışmalarının içerisine alınmamış, değişimin dışında tutulmuştur.¹² Bu durum II. Meşrutiyet'e kadar sürmüştür; yapılan çalışmalar, münferit birkaç ıslahattan öteye gidememiştir.¹³ Bu sebeple medreselerdeki sorunlar, çözülmeyi bekleyen meseleler arasında yer almaya devam etmiş; İslâmcı aydınlar, buna bir son vermek adına konu üzerinde çalışmalar yapmışlardır. Onlar öncelikle eğitimin gerekliliğine dair görüşler ileri sürmüşler; eğitimin önemini ortaya koyan fikirler dile getirmişlerdir.

⁸ Halim Sabit, "İslah-ı Medaris Münasebetiyle", *Sırat-ı Müstakim* 5/124 (11 Ocak 1911), 325; "Fransızlar Hacca Giden Müslümanları Men Etmek İstiyorlar: Sebilü'r-Reşad", *Sebilü'r-Reşad* 12/ 287 (12 Mart 1914), 18; Abdürreşid İbrahim, "Çin Müslümanları: Âlem-i İslam", *Sırat-ı Müstakim* 3/66 (9 Aralık 1909), 218; Alimcan el-İdrisi, "İslah-ı Medaris Hakkında", *Sırat-ı Müstakim* 5/122 (5 Ocak 1911), 293.

⁹ Kırımlı Ya'kub Kemâl, "İslam'da Seyahate Verilen İhtimam", *Sırat-ı Müstakim* 2/39 (3 Haziran 1909), 200.

¹⁰ Mehmet İpşirli, "Osmanlı İstanbul'unda Geleneksel Eğitim ve Ulema", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Eğitim Bilim ve Teknoloji*, haz. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İBB Kültür A.Ş., 2015), 42.

¹¹ Hüseyin Vassaf, "Hicaz Valisi Beyefendi'ye Açık Mektup", *Sırat-ı Müstakim* 5/111 (20 Ekim 1910), 122.

¹² Zeki Salih Zengin, "II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlılarda Medreselerin İslah Çalışmaları (Teşkilat ve Ders Programları)", *Diyanet İlmî Dergi* 34/2 (Nisan- Mayıs-Haziran 1998), 44.

¹³ Mefail Hızlı, "Anadolu'daki Osmanlı Medreseleri: Bir İcmal", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 2/4 (2004), 372.

Bu konuda Mahmud Tarzi, bütün Müslümanların eğitim alması gerektiğini ifade ederek herkesin konuyla meşgul olmaya başlamasının zaruri olduğunu ifade etmiş;¹⁴ Mehmed Akif ise “Bedene göre gıda ne ise kuvve-i aklıyyeye göre ilim odur.”¹⁵ diyerek eğitimin önemine vurgu yapmıştır.

Sâmezâde Süreyya ise Müslümanların eski dönemde olduğu gibi terakki ve teali edebilmesi için maarife intisap etmesi gerektiğini ve ancak maarif yoluyla boyunlarında bulunan esaret bağından kurtulacaklarını ifade etmiştir.¹⁶ Müftüzâde M. Es’ad da eğitimin önemi konusunda benzer bir açıklama yapmış ve Müslümanlara dinî ve millî vazifelerini layıkıyla bildirecek öğretmenlerin varlığı ile felaketlerden korunacaklarına vurgu yapmıştır.¹⁷

İslamcı aydınların eğitimin üzerinde bu derece durması Kur’an-ı Kerim’in ilk hitabının Oku¹⁸ emri ve Hz. Peygamberin “ilim öğrenmek kadın-erkek her Müslümana farzdır”¹⁹ sözlerine olan inançları gereği olmuştur. Onlar bu emirleri hayata geçirmek için çaba sarf etmişler; yazılarında buna çare bulma gayreti içerisinde olmuşlardır. Zira İslamcı aydınlar bu düşüncelerinin eğitim kurumları vasıtasıyla olacağına inanmışlar; buna da ancak çağın ihtiyaçları ile donanmış yeni medreselerin açılıp faaliyete başlaması ile ulaşılabileceği düşüncesinde olmuşlardır.²⁰

Onlar medreseler ile devletin terakki edeceğini²¹, halkın cahillikten kurtulacağını²² ve misyonerlerin faaliyetlerinden korunacaklarını²³ ifade etmişler; Müslümanların ilim ve irfan seviyelerinin kemale ereceğini dile getirmişlerdir.

¹⁴ Mahmud Tarzî, “Mekâtib-i Afganistan’dan”, *Sırat-ı Müstakim* 5/107 (22 Eylül 1910), 49.

¹⁵ Mehmed Akif, “Müslümanlık’la Medeniyet-Hürriyet-i İlm”, *Sırat-ı Müstakim* 5/130 (2 Mart 1911), 425.

¹⁶ Sâmezâde Süreyyâ, “Alem-i İslâm’da İntibah”, *Sırat-ı Müstakim* 5/126 (2 Şubat 1911), 361.

¹⁷ M. Esad, “Millet İrşada Muhtacdır”, 390.

¹⁸ Kur’ân-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş -Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), Alak 96/1.

¹⁹ İbn Mace, *Es-sunen*, Mukaddime, 17.

²⁰ Görüseli Hatib Hafız Ali, “Lisân-ı Arabî”, *Sırat-ı Müstakim* 4/99 (28 Temmuz 1910), 355; Abdurreşid İbrahim Efendi, “Müslümanlar Çalışırsa Yaşayacak, İlerleyecek!”, *Sırat-ı Müstakim* 4/99 (28 Temmuz 1910), 356; İsmail Hakkı Milaslı, “Milletlerin Terakkisinde Elif-Banın Hissesi”, *Sebilü’r-Reşad* 17/431-432 (24 Temmuz 1919), 119-122.

²¹ “Âlem-i İslam’a Bir Tebşir: Medaris-i İslamiyye’de Bir Hatve-i Tekâmül”, *Sırat-ı Müstakim* 3/76 (17 Ocak 1910), 377; Mehmet Akif Ersoy, *Safahat* (İstanbul: Fide Yayınları, 2007), 350.

²² M. Ali Münir, “İnhitâtât-ı İctimâ’iyye”, *Sırat-ı Müstakim* 3/58 (14 Ekim 1909), 86; M. Ali Münir, “İnhitâtât-ı İctimâ’iyye”, *Sırat-ı Müstakim* 3/65 (2 Aralık 1909), 196; Mehmed Said Halim Paşa, “Akvâm-ı İslâmiyyenin Esbâb-ı İnhitâtı”, *Sebilü’r-Reşad* 15/370 (19 Eylül 1918), 105; Akçuraoğlu Yusuf Bey, “Rusya’da Sâkin Türklerin Hayât-ı Medeniyeye, Fikriyye ve Siyâsiyyelerine Dair”, haz. H. Eşref Edip, *Sırat-ı Müstakim* 2/39 (3 Haziran 1909), 202.

²³ Bir Genç Müslüman, “Ulemâ-yı Kirâmın Devlethanelerinde İstirahatleri ile Millet Cehaletten Kurtulamaz”, *Sebilü’r-Reşad* 10/239 (10 Nisan 1913), 84; Ahmet Atyû, “Misyonerler Çalışmakla İntişâr-ı İslam’ın Önüne Durabilirler mi?”, *Sebilü’r-Reşad* 8/204 (1 Ağustos 1912), 432; Ahmed Vasfi Zekeriya, “Müslümanlar Nasıl Mekteplere Muhtaç”, *Sırat-ı Müstakim* 6/137 (20 Nisan 1911), 105.

İslâmcı aydınların medreselere yükledikleri bu misyonlar nedeniyle merkeze uzak vilayetlerde bulunan eğitim kurumlarını da kapsayacak şekilde talep ve önerilerde bulunmuşlardır.²⁴ *Sırat-ı Müstakim* mecmuasında Ahmed Agayef 3 Kasım 1910 tarihinde düşüncelerini şu cümlelerle belirtmiştir:

“...Bir de maârif mes’alesi, yalnız İstanbul ahalisine ve hatta bütün Osmanlığa âid bir mes’ele olmayıp fevka’t-tasavvur bir mâhiyet ve azameti hâizdir. Takriben 350 milyon Müslimîni muhtevi ve azameti hâizdir...”²⁵

Agayef, bu sözleriyle sadece İstanbul’da bulunan kişilerin değil tüm İslâm âlemindeki Müslümanların eğitim alması gerektiğini savunmuştur. İslâmcı aydınlar ayrıca dinin müdafaasını hakıyla yapacak, bölgedeki Müslüman topluluklarını Osmanlı Hilâfeti etrafında toplayacak ve Osmanlı Devleti’ne hizmet edecek aydın fikirli bireylerin yetiştirilmesini de hedeflemiştir.²⁶

İslâmcı aydınlar tüm bu hedeflerine ulaşmak için Devlet yetkililerinden, medrese müderrislerinden, ulema ve âlimlerden harekete geçmeleri gerektiği ile ilgili düşünce ve beklentilerini ortaya koymuşlardır. Konunun daha anlaşılır olması için İslâmcı aydınların devlet ve ulemadan beklentilerini içeren yazılara bakmak fayda sağlayacaktır.

1.1. Devlet’ten Beklentileri

İslâmcı aydınlar, merkeze uzak Osmanlı vilayetlerinde, özellikle Arap topraklarında yeni medreseler açılmasını talep etmişler; o bölgelere dinî eğitimi ulaştırmayı ve Müslümanların arasındaki irtibatı kuvvetlendirmeyi hedeflemiştir.²⁷ Hedeflerine ulaşmak için de yetkili kişilerin harekete geçmesini istemişler ve onlara çağrılarda bulunmuşlardır. Bu şekilde daha hızlı yol alınabileceğini düşünmüşlerdir. Bu anlamda M. Ali Münir 19 Ağustos 1909 tarihinde *Sırat-ı Müstakim* mecmuasında yazdığı makalesinde İslâm vilayetlerinde hiç olmazsa sekiz on tane dârü’l-ülüm açılmasını istemiş; günün şartlarını, icaplarını karşılayacak derslerin, kitapların hazırlanmasını ve Kur’an vesilesiyle asırlardır Müslümanların ortak dili olan Arapçanın umumileştirilmesini talep etmiştir.²⁸ Böylece üç yüz milyon müntesibi olan İslâm âleminin eğitim, düşünce ve duygu ile birbirlerine bağlanmaları gerektiğini belirtmiştir.

²⁴ İbnülemin Mahmud Kemal, “Serbesti-i Mezahib”, *Beyanü’l-Hak* 1/26 (29 Mart 1909), 600; Hafız Ali Efendi, (İlhâmî), “Debre Kongresi’nden Bir Yaprak”, *Sırat-ı Müstakim* 2/49 (25 Mart 1909), 368.

²⁵ Ahmed Agayef, “Dârü’l-Hilâfe’de Maarif-i İbtidaiyyenin Hâli ve Sûret-i İslahı”, *Sırat-ı Müstakim* 5/113 (3 Kasım 1910), 151.

²⁶ Ahmed Zâid, “İslah-ı Medaris-Bugün Ne Suretle Kabil Olabilir?”, *Sırat-ı Müstakim* 5/128 (16 Şubat 1911), 392.

²⁷ İsmail Kara, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi*, 29; M. Salih Vecdi, “Medâris-i Hususiyeye Muhtacız”, *Sebilü’r-Reşad* 11/267 (23 Ekim 1913), 104; el-İdrisî, “İslah-ı Medâris Hakkında”, 293.

²⁸ M. Ali Münir, “İsmail Gaspirinski Bey Hazretleri’ne”, *Sırat-ı Müstakim* 2/52 (19 Ağustos 1909), 410.

Bunun gerçekleşmesi için de yazısının devamında Müslümanların vereceği zekâtların yanı sıra vakıfların maddi yönden tüm yapılacakları karşılayacağını ancak eksik olanın maddi yetersizlik olmadığını problemin ilmî plan ve programa sahip girişimlerin yetersizliğinden kaynaklandığını beyan etmiştir.²⁹ O, bu sözleriyle devletin harekete geçmesi gerektiğini belirtmiş ve yetkililere sesini duyurmaya çalışmıştır. Yine aynı tarihte İlhamî adıyla yazılan başka bir makalede her vilayette birer medrese açılması gerektiği ile ilgili fikirler ortaya konmuştur.³⁰

İlhamî, vatan sevgisinin ve dinin korunması için mükemmel medreselerin vücuda getirilmesi gerektiğini ifade etmiş; bunun da ancak her vilayette eksikleri giderilmiş birer medrese kurulması ile olacağını belirtmiştir. Yazısının devamında bu girişimde geç kalınması durumunda İslâm'ın merkezi olan Hükümet-i Aliyye-i Osmaniyenin tehlikeye gireceği uyarısında bulunmuştur. O da diğer İslâmcı aydınlar gibi bu sözlerini yetkili kişilere duyurmaya çalışmıştır.

Belirtilen iki yazara ait makalelerin yayımlanmasından yaklaşık iki buçuk ay sonra aynı mecmuada Abdül'ebed Süreyya da konuya ilişkin görüşlerini paylaşmış ve yetkililere seslenerek eğitimin tüm bölgelere götürülmesi gerektiği konusunda şu ifadeleri kullanmıştır:

“...Vakt-i hazırda merkez-i Hilâfette, memâlik-i İslâmiyye'nin zengin şehirlerinden addolunan Mısır'da, Hindistan'da birer mübeşşir mektebi tesis olursa ona da razı oluruz. Biz şimdi zaman-ı İslâm'da bir teşebbüs, bir çalışmak eseri bulmak istiyoruz. Şimdilik bu da kâfidir...”³¹

İslâmcı aydınlar bu düşüncelerini pekiştirmek adına Cezayir, Beyrut vb. vilayetlerde özel teşebbüsler ya da cemiyetler vasıtası ile açılan İslâm medreselerinden bahsetmiş; bu medreselerin İslâm âlemine faydalarından söz etmişlerdir.

Bu anlamda Cezayir'de kurulacak medrese sayesinde bölgedeki Müslümanların Fransız kültüründen korunup kendi İslâmî benliklerini kaybetmeyecekleri belirtilmiş; Cezayirli ruh ve kalplerini ilim ve İslâm ahlakı ile temizleyebilecekleri ifade edilmiştir.³² Diğer bir örnek ise Beyrut'tan verilmiş; ilim sahibi kişilerin bir araya gelerek “el-Câmi'atü'l-İslâmiyye” adında büyük bir İslâm medresesi kuracağı duyurulmuş; İslâmcı aydınların bu haberden duydukları memnuniyet ifade edilmiştir.³³

²⁹ Münir, “İsmail Gaspirinski Bey Hazretleri'ne”, 410; “Matbûât-Müslümanlar Ne Vakit Uyanacak”, *Sebilü'r-Reşad* 11/261 (11 Eylül 1913), 15; Mustantik Muâvini Nazmi vd., “Osmanlı Donanması”, *Sırat-ı Müstakim* 2/45 (15 Temmuz 1909), 304.

³⁰ İlhamî, “Debre Kongresi'nden Bir Yaprak -mâba'd-“, *Sırat-ı Müstakim* 2/52 (19 Ağustos 1909), 411.

³¹ Abdülebed Süreyya, “Mektep ve Bu Sâyede Din-i İslâm'ın İntişarı”, *Sırat-ı Müstakim* 3/61 (4 Kasım 1909), 137.

³² “İslâm Âlemine, Avrupa Matbuatı Arasından Bir Nazar- Tunus Mektubu”, *Sırat-ı Müstakim* 6/141 (18 Mayıs 1911), 173.

³³ “Afrika: Afrika'da Büyük Bir İslâm Kongresi”, *Sebilü'r-Reşad* 11/274 (11 Aralık 1913), 224.

İslâmcı aydınların tüm bu söylemlerine bakıldığında onların Devlet yetkililerinden İslam vilayetlerinde daha fazla ve daha nitelikli okulların açılmasını istedikleri anlaşılmaktadır. Onlar bu okullarda Müslümanlar arasındaki irtibatı kuvvetlendirecek, çağın gerektirdiği ders ve kitapları barındıracak, Arapçayı yaygınlaştıracak, Müslümanları Batı ülkelerinin yıkıcı faaliyetlerinden ve kültürlerinden koruyacak nitelikte bir eğitim verilmesini talep etmişlerdir.

Bu konuda sorumlu gördükleri Maarif Nezâretini, Şeyhülislâm Efendi'yi ve Ders Vekâletini muhatap almışlar; yazılarında beklenti ve önerilerini belirtmişler, yol göstermişler, diğer İslam vilayetlerinden örnekler vermişler ve muhtemel bir aksi durum için uyarılarda bulunmaya devam etmişlerdir.³⁴ Zira İslâmcı aydınlar medreselerin ancak Devlet ricali tarafından dikkate alınması durumunda İslâm ruhuna uygun okullar hâline geleceğine inanmışlar; yetkililerin harekete geçmesi için konuyu sürekli gündemde tutmuşlardır.³⁵ Bunun yanı sıra katkı sağlamaları için ulema ve medrese müderrislerine de seslenmişlerdir.

1.2. Müderrislerden Beklentileri

İslâmcı aydınlar; müderrisleri ilim ve maarif yolunda hizmet eden, Müslümanlara yol gösteren, rehberlik yapan, dinî anlamda üstlendikleri görevi hakkıyla yerine getiren kişiler olarak görmüşlerdir.³⁶ Bu sebeple İslâm memleketlerinin her köşesinde bulunan ulemanın el birliği ile çalışmasının önemi üzerinde durmuşlar; uzak vilayetlerdeki medreseler için bizzat ulemanın da harekete geçmesini beklemişlerdir. Bu konuda *Sebilü'r-Reşad* mecmuasında yayımlanan bir makalede Lazkiye'den bir yazar, ulemanın Hilâfetin merkezinden çıkarak diğer vilayetlere gitmeleri konusunda düşüncelerini ortaya koymuştur.³⁷ Yazısında adını belirtmemiş olan yazar, taşralara gitmenin ulemaya farz olduğunu ifade ederek bu fikrin talebelere duyurulmasını istemiş; bu yolla İslâm'ın derdine çare bulunabileceğini ummuştur. Aynı mecmuada İbnü'l-assam Rıza da İslâm

³⁴ A(ayın).N., "Alem-i İslâm'da Beşâir-i İntibâh", *Sırat-ı Müstakim* 7/172 (21 Aralık 1911), 258; "Alem-i İslâma Bir Tebşîr-Medaris-i İslamiyye'de Bir Hatve-i Tekâmül", *Sırat-ı Müstakim* 3/76 (17 Şubat 1910), 378; Mehmed Fahreddin, "İctimâiyât-Feminizm Mes'elesi-2", *Sırat-ı Müstakim* 8/196 (6 Haziran 1912), 260; "İlk ve Son Ümidimiz Nereye Bağlı", *Sebilü'r-Reşad* 9/227 (16 Ocak 1913), 333; M. Şemseddin, "Programların Tanziminde Hükümetin Hak ve Vazifesi", *Sebilü'r-Reşad* 9/212 (26 Eylül 1913), 69.

³⁵ S (sin). M. Tevfik, "Mekâtib- Hind Yolunda-4", *Sırat-ı Müstakim* 8/207 (22 Ağustos 1912), 489.

³⁶ Abdürreşid İbrahim, "Ahval-i Müslimin ve Ulema Hakkında: Bursa'da İlmiye Kulübünde", *Sırat-ı Müstakim* 4/87 (5 Mayıs 1910), 152-154; Kazanlı Halim Sabit, "Ulema ve Avam", *Sırat-ı Müstakim* 2/48 (5 Ağustos 1909), 342; Abdürreşid İbrahim, "Ahval-i Âlem-i İslam Hakkında", *Sırat-ı Müstakim* 4/85 (21 Nisan 1910), 119; M. Tevfik, "Mekâtib- Hind Yolunda -30- İttihad-ı Ulema-ı A'lâm ve Cihad Hakkındaki Fetvaları", *Sebilü'r-Reşad* 10/244, (15 Mayıs 1913), 167.

³⁷ Lazkiye, "İstanbul'un Hakiki Uleması ile Dârülfünûn İlahiyat Şu'besi ve Medresetü'l-Vâizin'in Genç ve Fedâkâr Talebelerinin Nazargâh-ı Dikkatlerine", *Sebilü'r-Reşad* 11/281 (29 Ocak 1914), 335.

memleketlerinin her köşesinde bulunan ulemanın bir an önce bir araya gelerek el birliği ile çalışması gerektiğini belirtmiş; ancak bu şekilde vatanın kurtulacağını ifade etmiştir.³⁸

M. Şemseddin de benzer görüşlere sahip olduğunu *Sebilü'r-Reşad* mecmuasında yazdığı makalesinde dile getirmiş ve ulemaya neden el birliği ile medreselerin ıslahı hususunda projeler hazırlamadıklarını sormuş; cevaben yaptıkları çalışmalarını yetkili kişiler ile paylaşabileceklerini ifade etmiştir.³⁹

Şeyh Muhammed Abduh ise konuyu daha geniş bir perspektiften ele almış ve Müslüman vilayetlerindeki âlimlerin, hatiplerin, imamların, vaizlerin bir araya gelerek çalışması gerektiğini vurgulamıştır. Abduh'a göre bu ulema, dünyanın farklı noktalarında merkezler açarak orada bulunan halkı eğitmeli, diğer milletlerden bu derece geride kalmanın nedenini araştırmalı, ilim ve fenni herkese ulaştırmalı, dini bidatlerden kurtarmalıdır.⁴⁰

Abduh, yazısının devamında âlimlerin kendi aralarında iletişimin ve haberleşmenin olmadığını vurgulamış; gerek İstanbul'daki gerek Osmanlı Devleti'nin diğer vilayetlerindeki ve gerekse diğer İslâm ülkelerindeki ulemanın arasındaki iletişim kopukluğundan şikâyet etmiştir. Onları harekete geçip birbirleriyle irtibat kurmaya, bu suretle İslâm dünyasının sorunlarına ortak çözümler üretmeye davet etmiştir.⁴¹

İslâmcı aydınlar, zikredilen tüm bu görüşleriyle; Arap vilayetlerinde yeni medreselerin açılacağına ve beklentilerinin karşılık bulacağına inanmış; Müslüman halkın ihtiyaç duyduğu irşadın yapılması ve bunu sağlayacak nitelikli müridlerin yetişmesi için gerekli ortamın oluşacağına inanmışlardır. Onlar bu sebeple basın-yayın organlarında yetkililere seslenmiş; ulemayı da bu beklentileri doğrultusunda harekete geçirmeye çalışmışlardır. Onlardan İslâm beldelerinde yeni medreseler kurulmasını istedikleri Devletin yanında yer almalarını beklemiş; bunun yanı sıra özellikle Hicaz bölgesi içerisinde yer alan Mekke ve Medine'de bir medresenin kurulmasına da önyak olmalarını istemişlerdir.

1.3. Mekke-Medine'de Medrese Talebi

Hicaz bölgesinde bulunan Mekke ve Medine şehirleri İslâm tarihi boyunca Müslümanlar için önemli merkezler olarak bilinmiş ve kutsal topraklar olarak kabul edilmiştir.⁴² Bu sebeple İslâm ülkelerinin hükümdarları ile Osmanlı Devleti'nin padişahları Mekke ve Medine'de oturan muhtaç

³⁸ İbnülâssam Rıza, "Bütün Ulema-i İslamiyye'nin Nazar-ı Dikkatine: Bütün Müslümanları Toplayacak Bir Kuvve-i İlmiyye Lazım", *Sebilü'r-Reşad* 8/189 (18 Nisan 1912), 124; F. Kâmil, "Aynen Varaka", *Volkan* 1/8 (18 Aralık 1908), 3.

³⁹ M. Şemseddin, "İ'tiraf ve İşhâd Makalesi Münasebetiyle", *Sebilü'r-Reşad* 9/234 (6 Mart 1913), 450.

⁴⁰ Şeyh Muhammed Abduh, "Tefsir-i Şerif Tercümesi", *Sebilü'r-Reşad* 11/286 (5 Mart 1914), 409.

⁴¹ Abduh, "Tefsir-i Şerif", 410.

⁴² Zekeriya Kurşun, "Hicaz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/437-439.

kimselere, imam, müezzin, kayyım, ferraş vb. din görevlilerine her sene hac mevsimi yaklaşınca maddi yardım ve çeşitli hediyeler göndermişlerdir.⁴³ Mahmil⁴⁴ ve surre⁴⁵ olarak bilinen bu âdet uzun yıllar devam etmiş ve Müslümanlar arasındaki rabıtayı, sevgi ve saygıyı arttırmıştır. Bunun yanı sıra Devlet, siyasi olarak da Hicaz üzerindeki nüfuzunu hatırlatmış; meşruiyetini pekiştirmiştir.

İslâmcı aydınlar Hicaz bölgesi ile Hilâfetin merkezi olan İstanbul'un irtibatının devam etmesini istemiş, yazdıkları makalelerde Mekke ve Medine ile ilgili çeşitli konulara değinmişlerdir. Bunlar arasında Hicaz demir yolu, hacıların durumu, eğitim konuları bulunduğu gibi İslâm âlemine öğüt, öneri ve nasihat içeren yazılar da yer almıştır.⁴⁶

Bu anlamda Mehmed Âlim, 15 Temmuz 1909 tarihinde yazdığı makalesinde “...Kat’iyyen diyebilirim ki biz ma’şer-i İslâm’ın terakkiyatını arzu ediyor isek Mekke-i Mükerrerme’ye ehemmiyet verelim... En mühim mekteplerimiz orada açılmalı, bezûr-i ittihâd bütün dünyaya oradan saçılmalıdır...”⁴⁷ diyerek bölgenin İslâm âlemi için ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır.

Abdürreşid İbrahim, Sırat-ı Müstakim mecmuasında 3 Mart 1910 tarihinde Mekke’de açılan bir mektepten bahsetmiş; islahatın başlamakta olduğunu duyurarak memnuniyetini ifade etmiştir.⁴⁸ O, bu haberle Devlet’in o bölge için harekete geçtiğini dolayısıyla yeni bir medrese için de adım atılabileceğini ümit etmiştir.

İslâmcı aydınlar bu konuda yazmaya devam ederken Dahiliye Nezâreti, 3 Mayıs 1910 tarihinde Mekke-Medine, Taif ve Cidde’de yeni okulların açılması için harekete geçmiş ve Sadâretten talepte bulunmuştur.⁴⁹ Bu talepten üç gün sonra konuya ilişkin cevap gelmiş; Mekke-i Mükerrerme ve Medine-i Münevvere’de dinî ilimlerin ve Arapça eğitimin verileceği bir medresenin; yine Mekke-i Mükerrerme ve Taif’de ziraat, ticaret, sanayi ve diğer çeşitli dallarda eğitim verecek okulların açılacağı ifade edilmiştir. Yazının devamında bu kurumların açılmasını önceledikleri ancak bunu bir

⁴³ İbrahim Ateş, “Osmanlılar Zamanında Mekke ve Medine’ye Gönderilen Para ve Hediyeler”, *Vakıflar Dergisi* 13 (1981), 113-170.

⁴⁴ Mekke- Medine’ye surre adıyla gönderilen para ve hediyelerin konulduğu, develere yüklenen bir çeşit vasıta. Ayrıntılı Bilgi için bk. Abdülkadir Özcan, “Hac Osmanlı Dönemi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/400-408. Münir Atalar, Surre Alayları kitabına da bakılmalı. Bu konudaki ilk çalışma.

⁴⁵ Ş. Tufan Buzpınar, “Surre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/567-569.

⁴⁶ Ahmed Cemal, “Hicaz Mektupları: Hicaz Demiryolu 1”, *Sebilü’r-Reşad* 12/287 (12 Mart 1914), 17; “Hicâz: Mekke-i Mükerrerme’de Medrese-i İslamiyye”, *Sebilü’r-Reşad* 12/292 (16 Nisan 1914), 111; “Hicâz: Medine-Mekke Hattı”, *Sebilü’r-Reşad* 12/295 (7 Mayıs 1914), 168; Aksekili Ahmed Hamdi, “Medine-i Münevvere’den Âlem-i İslam’a Hitab-Müslümanlar Uyanın! Fırsat Bu Fırsattır!” *Sebilü’r-Reşad* 12/309 (2 Eylül 1914) 398.

⁴⁷ Mehmed Alim, “Mekke-i Mükerrerme ve Cera’id-i Arabiyye”, *Sırat-ı Müstakim* 2/45 (15 Temmuz 1909), 296.

⁴⁸ Abdürreşid İbrahim, “Devr-i Âlem”, *Sırat-ı Müstakim* 3/78 (3 Mart 1910), 420.

⁴⁹ Osmanlı Arşivi, (BOA), *Maarif Nezareti Mektubi Kalemi* [MF.MKT.], No. 1151, Gömlek No. 84, 1. H. 22.04.1328/ 3 Mayıs 1910.

sonraki yılın bütçesine koyarak yapabilecekleri belirtilmiştir.⁵⁰ Görülüyor ki Hükûmet bu kurumların açılmasını uygun görmüş ancak maddi yetersizliklerden dolayı aynı sene değil bir sonraki yılın bütçesinde bu kurumlar için tahsisat ayrılabilceğini ifade etmiştir.

Şeyhülislâmlık makamı da söz konusu medrese ve diğer eğitim kurumları üzerinde durmuş; 13 Temmuz 1910 tarihinde bu kurumlar için ayrılacak olan tahsisatın bir sonraki yılın bütçesine konulup konulmadığının bilgisini bir dilekçe ile almak istemiştir.⁵¹ Bu şekilde Şeyhülislâmlık, Maarif Nezâreti'ne gönderdiği belge ile konunun takipçisi olacaklarını vurgulamış; Hicaz bölgesinde açılması planlanan eğitim kurumları konusunda Hükûmete destek mesajı vermiştir.

İslâmcı aydınlar hız kesmeden konu üzerinde ısrarcı tutumlarını sürdürmeye devam etmişlerdir. *Sırat-ı Müstakim* mecmuasında 15 Aralık 1910 tarihinde yayımlanan ve isim belirtilmemiş bir makalede yazar; ittihad-ı İslâm'ın öneminden bahsettikten sonra Devlet'in bekası isteniyorsa millet uğrunda, vatan yolunda, terakki ve medeniyet peşinde fedakârca gayret edilmesi gerektiğini anlatmıştır.⁵² Yazar ayrıca yetkililerden Hicaz bölgesinde bir İslâm medresesinin kurulmasını rica etmiş; Hicaz bölgesinde Müslümanlar arasındaki dayanışmayı maddi ve manevi bir şekilde kuvvetlendirecek bir medresenin açılmasını istemiştir.⁵³ Zira ona göre bu medreseye dünyanın her köşesinden Müslüman talebeler gelecek; zamana uygun, bilgili kişiler ve hatipler olarak eğitim alacak ve tahsil sonrası memleketlerine giderek İslâm dinine hizmet edeceklerdir.

Âlim Cân el-İdrisî de konu hakkında 5 Ocak 1911'de görüşlerini ortaya koymuş; "*Bugün maalesef i'tirâfa mecburuz ki koca Arabistan'ın tekmi'l Suriye ve Cezîretü'l-Arab kıtalarının bize irtibatı pek zaîf ve gevşektir, hatta hemen hemen elimizden gitmek üzeredir.*"⁵⁴ diyerek gelinen noktaya işaret etmiş ve konunun aciliyetini duyurmaya çalışmıştır.

İslamcı aydınların bu şekilde Hicaz bölgesinde ısrarla bir medresenin açılmasını istiyor olması o tarihe kadar Devlet'in istenen eğitim kurumlarını açma konusundaki niyetini gerçekleştirmediğini göstermektedir. Nitekim Devlet maddi imkânsızlıklardan dolayı 1913 tarihine kadar o bölgede medreseler konusunda somut bir adım atamamıştır. Ancak İslâmcı aydınlar, Hicaz bölgesine eğitimin gitmesi için hem Müslüman halkın hem de Devlet'in harekete geçmesini istemiş; sebeplerini ve faydalarını yazılarında ortaya koymaya devam etmişlerdir.

⁵⁰ Osmanlı Arşivi, (BOA), *Maarif Nezareti Mektubi Kalemi [MF.MKT.]*, No. 1152, Gömlek No. 12. Hicri 25.04.1328/ 6 Mayıs 1910.

⁵¹ Osmanlı Arşivi, (BOA), *Maarif Nezareti Mektubi Kalemi [MF.MKT.]*, No. 1156, Gömlek No. 20. Hicri 05.07.1328/ 13 Temmuz 1910.

⁵² "Hutbe-i Arafât ve İttihad-ı İslâm", *Sırat-ı Müstakim* 5/119 (15 Aralık 1910), 245.

⁵³ "Hutbe-i Arafât ve İttihad-ı İslâm", 245.

⁵⁴ el-İdrisî, "İslah-ı Medaris Hakkında", 294.

2. Medine Külliye-i İslâmiyyenin Kurulması ve İslâmcı Aydınların Görüşleri

II. Meşrutiyet Dönemi'nde İslâmcı aydınlar tarafından Hicaz bölgesinde yeni bir medrese açılması talebi, yoğun bir biçimde gündeme getirilmiş; medresenin gerekliliği konusunda gerekçeler ortaya konmuştur. Onların bu ısrarlı tutumu ve talepleri nihayet ses getirmeye başlamış ve yetkililer yeni bir medresenin açılması konusunda adım atmaya karar vermiştir. Bu adımla Medine Külliye-i İslâmiyyenin kurulması kararı alınmıştır.

Bu kararda İslâmcı aydınların etkili olduğunu 5 Mart 1914 tarihinde Ders Vekâleti tarafından Meşihat Makamına sunulan gerekçeli yazıdan anlaşılmaktadır. Yazı, “Makam-ı Mualla-yı Müftii'l-Enâmiye” başlığını taşımış ve medreselerin ıslahını ısrarla isteyen İslâmcı aydınlardan “mütefekkirîn” olarak bahsedilmiş ve onların vesilesiyle bu gelişmelerin yaşandığı getirilmiştir.⁵⁵

Ders Vekâletinin beyan ettiği yazıda İslâmcı aydınların medreselerin ıslahına yönelik gördükleri lüzumdan dolayı uzun makaleler yazdıkları, layihalar hazırladıkları ve programlar düzenledikleri belirtilmiştir. Onların öneri ve isteklerinin Ders Vekâletince daha önce de dikkate alındığı ve medreselere yeni dersler eklenerek yenilenmeye gidildiği ifade edilmiştir. Yazıda ayrıca yenilenmeye devam edileceğinin de üzerinde durulmuş, gelecek için daha geniş ve esaslı teşebbüsler yapılacağı duyurulmuştur. Bu durum İslâmcı aydınların medreseler için gösterdikleri çabanın devlet yetkilileri tarafından takdir edildiğini ve onları ıslah için harekete geçirdiğini göstermesi açısından önemlidir.

Konunun daha iyi anlaşılması için çalışmanın bu bölümünde Medine Külliye-i İslâmiyyenin resmî makamlar tarafından yayımlanan nizamnamesi ele alınmış ve Medresenin kuruluş amacı, nedeni ve nizamnamenin içeriği üzerinde durulmuştur. Çalışmada ayrıca resmî makamlarca yayımlanan bu nizamname hakkında İslâmcı aydınların tutumu ele alınmış; dergi ve gazetelerde yer alan konu ile ilgili görüşleri değerlendirilmiştir.

2.1. Medine Külliye-i İslâmiyye (Dâru'l-Ulûm) ve Nizamnamesi

Evkaf Nezâreti tarafından Medine'de yeni bir eğitim kurumunun açılması için ikinci bir girişim gerçekleştirilmiş; bir medresenin kurulması tekrar gündeme getirilmiştir. Bu doğrultuda hazırlanan Nizamname; 17 Nisan 1913 tarihinde Meclis-i Vükelâda⁵⁶, iki gün sonra da Meclis-i Mahsusta uygun bulunduktan sonra 19 Nisan 1913 tarihinde yayımlanmıştır. Böylece Hicaz bölgesinde yeni bir medrese olan Medine Külliye-i İslâmiyyenin kurulmasına karar verilmiştir.

⁵⁵ İMMA, MMTD, nr. 2203, 3 “Ders Vekâleti Celilesinin Mühim Bir Teşebbüsü: Makâm-ı Muallâ-yı Müftii'l-Enâmiye”, 419

⁵⁶ Osmanlı Arşivi (BOA), *Meclisi Vükela Mazbataları [MV.]*, No. 231, Gömlek. 75, Hicri 10.05.1331/ 17 Nisan 1913.

Açılacak bu yeni medreseye ait nizamnamenin ilk maddesinde, “*Medine-i Münevvere’de Medrese-i Külliye namıyla Evkaf Nezâreti tarafından leylî bir dâru’l-ulûm te’sis olunacaktır.*”⁵⁷ denilerek Medresenin yatılı bir okul olarak açılacağı duyurulmuştur. Külliye’ye ait Nizamname’nin bir sonraki maddesinde ise medresenin kuruluş amacı “*talebenin hakâyık-ı celile-i İslâmiyyeyi neşr ve ta’mime te’mîn-i ehliyeti*” denilerek talebenin yüce İslâm dinine ait hakikatleri yaymak ve herkese bildirmek için eğitileceği ifade edilmiştir.⁵⁸ Bununla birlikte medresenin kuruluş amaçları genel olarak şöyle sıralanabilir:

- a. İslâm’ın hakikatlerini yayma konusunda yeterli donanıma sahip kimseler yetiştirmek,
- b. Bölge halkının eğitim imkânlarından istifade etmesini sağlamak,
- c. Hac amacıyla farklı ülkelerden gelen Müslümanlar üzerinde Osmanlı Devleti’nin bölgeyi ihmal etmeyerek imarına çalıştığı fikrini güçlendirmek,
- d. Arap-Türk ilişkilerinde yaşanması muhtemel siyasi bölünmelerin önüne geçmek.⁵⁹

Bu amaçlar doğrultusunda kurulan Medresenin Nizamnamesi’nde eğitimin iptidai (ilkokul) ve tâli (ortaokul) olmak üzere iki kısımdan oluşacağı ve eğitim dilinin de Arapça olacağı bildirilmiştir.⁶⁰ Bu kuruma ait Nizamname’nin diğer maddelerinde Medresenin idaresi ile ilgili konu yer almış; bunun için Medine’de şehrin mülki ve askerî yetkilileri ile Medresenin müdürü ve ileri gelen ulemeden oluşan Heyet-i İdare oluşturulması istenmiştir. İstanbul’da ise Meclis-i İdare-i Merkeziye olarak Evkaf nâzırı başkanlığında on kişilik yetkili bir organ oluşturulması kararlaştırılmıştır. Medine’de kurulan ve bu yeni Medresenin idari işlerine bakacak olan idare heyetinin görevleri arasında merkez teşkilatının talimatlarını yerine getirmek, üç ayda bir Medrese ile ilgili rapor hazırlayıp göndermek ve kurumun gelişmesi ile kurumsal anlamda alınması gereken tedbirleri merkeze bildirmek gibi görevler yer almıştır.⁶¹

Nizamname’de belirtilen bu hususlardan sonra Medreseye müdür olarak Abdülaziz Çaviş atanmıştır. Çaviş⁶² İslâmcı kimliği ile tanınmış bir isim olarak İstanbul’dan Medine’ye öncelikle bu kurum ile ilgili mevcut durumu tespit etmek için gitmiştir. Çaviş’in Medine’ye gittiği o tarihte bu kurum için bir Nizamname’nin oluşturulmasına rağmen binanın henüz inşa edilmediği, Çaviş’in yolculuğu esnasında yanında devlet tarafından görevlendirilmiş olan Şekip Aslan’ın yazdığı anılarından anlaşılmaktadır. Şekip Aslan bu durumu, devlet tarafından Medine-i Münevvere’de

⁵⁷ Medine’deki Dâru’l-Ulûm, *Düstur Tertib-i Sani* 7, (Matba-i Amire, 1329), 319-322.

⁵⁸ Medine’deki Dâru’l-Ulûm, *Düstur Tertib-i Sani* 7, 319-322.

⁵⁹ Zeki Salih Zengin, “II. Meşrutiyet Döneminde Kudüs ve Medine’de İki Eğitim Kurumu: Medrese-i Külliye ve Selahaddin Eyyubî Külliye-i İslamiyesi”, 90.

⁶⁰ Medine’deki Dâru’l-Ulûm, *Düstur Tertib-i Sani* 7, 319-322.

⁶¹ Medine’deki Dâru’l-Ulûm, *Düstur Tertib-i Sani* 7, 319-322.

⁶² Abdülaziz Çaviş 1876 yılında İskenderiye’de dünyaya gelmiştir. İstanbul’da gazetecilik yapmış ve *Sebilür’r-Reşad* mecmuasında İslami konular üzerine 200’den fazla makale yazmıştır. Hayatı hakkında daha fazla bilgi için bk. Muhammed Eroğlu, “Abdülaziz Çaviş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 1/187.

kurulacak yeni Medrese için vakfedilecek bir bina inşa etmek amacıyla görevlendirildiklerini, bu okul için uygun bir yer seçip 3 Aralık 1913'te bir temel atma töreni yaptıklarını yazmıştır.⁶³

Çaviş; Medine-i Münevvere Muhafızı ile birlikte törenden sonra Külliye-i İslâmiyye Medresesi için neler yapılabileceği, kurumun kaç öğrenciye eğitim verebileceği, maddi anlamda ihtiyaç duyulan kaynağın miktarı gibi konuların tespiti için çalışmalar yapmış ve bir rapor hazırlamıştır.⁶⁴ Rapora göre o dönemde Medine'de bulunan iptidai ve idadi derecesinde eğitim veren kurumlarda⁶⁵ toplam 738 öğrencinin bulunduğunu ancak bunun yeterli bir sayı olmadığı, dolayısıyla kurulacak olan Medreseye ilk yıl için 500 talebenin kayıt edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Çaviş, raporunda Medresenin bir sonraki yıl eğitime başladığında belirlenen yıllık bir milyon kuruşluk (10 bin lira) bütçeye 10 bin lira daha ihtiyaç duyulacağını yazmış ve bunu Dahiliye Nezâretine göndermiştir. Dahiliye Nezâreti yaptığı incelemenin ardından 23 Aralık 1913 tarihinde Çaviş'e gönderdiği cevapta belirtilen miktarın bütçelerinde bulunmadığını, paranın kaynağının Nizamname'nin 14. maddesinde⁶⁶ belirtildiği üzere Evkaf Hazinesinde olduğunu, dolayısıyla ondan istenmesi gerektiğini belirtmiştir.⁶⁷ Bu yazışmalardan, Medrese için düşünülen bütçenin temini konusunda sıkıntıların başladığı hatta bu durumun, eğitime başlamasına engel bir sebep teşkil edebileceği anlaşılmaktadır.

Hazırlanan bu Nizamname doğrultusunda bina inşaatı başlamış ve tamamlanmıştır. Ancak faaliyete geçip eğitime başladığına dair açık bir bilgiye ulaşılamadığından açılmadığını söylemek mümkündür. Fethi Tevetoğlu, Medine Külliye-i İslâmiyyenin müdürü olarak atanan Abdülaziz Çaviş'in 1914 yılında Türk Hükûmeti tarafından I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine İstanbul'a geri çağrıldığını ve yeni bir vazife verilerek Berlin'e gönderildiğini belirtmiştir.⁶⁸ Aynı şekilde eğitim tarihçisi Zengin de Abdülaziz Çaviş'in bir yıl aradan sonra ailesiyle birlikte İstanbul'a döndüğünü, dolayısıyla bu Medresenin faaliyete geçmediğini, akim kaldığını belirtmiştir.⁶⁹

⁶³ Emir Şekip Arslan, *İttihatçı Bir Arap Aydınımın Anıları*, çev. Halit Özkan (İstanbul: Klasik Yayınları, 2005), 67.

⁶⁴ Osmanlı Arşivi,(BOA), Dahiliye İdare [DH. İD] No. 190, Gömlek No. 15. Hicri 24-01-1332/ 23 Aralık 1913.

⁶⁵ Bu kurumlar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Fethi Tevetoğlu, "Hicaz'da İlk Modern Eğitim Kuruluşları ve Türkler", 541-548.

⁶⁶ Nizamnamenin 14. maddesi: "Medrese-i Külliyyenin vâridâtı Evkaf Hazinesinden verilecek senevî bir milyon kuruş ile hibe ve vasiyet ve vakıf ve hedâyâ ve teberru'âtan ibarettir." Medine'deki Dâru'l-Ulûm, *Düstur Tertib-i Sani* 7, 319-322.

⁶⁷ "Dârülfünun-ı İslami (Nizamname-i Esasi)" *Sebilür'r-Reşad* 11/276 (25 Aralık 1913), 248.

⁶⁸ Fethi Tevetoğlu, "Hicaz'da İlk Modern Eğitim Kuruluşları ve Türkler", *Türk Kültürü Aylık Dergisi* 281 (Eylül 1986), 548.

⁶⁹ Zengin, "II. Meşrutiyet Döneminde Kudüs ve Medine'de İki Eğitim Kurumu: Medrese-i Külliye ve Selahaddin Eyyubî Külliye-i İslamiyesi", 601.

2.2. İslâmcı Aydınların Medine Külliye-i İslâmiyye Medresesi Hakkında Düşünceleri

Medine Külliye-i İslâmiyye ile ilgili yayımlanan Nizamname İslâmcı aydınlar tarafından genel itibarıyla olumlu karşılanmış ve Nizamname'nin çıkışından itibaren yazılarında duydukları memnuniyet dile getirilmiştir. Medresenin ilk temel atma töreninden yaklaşık üç ay önce M. Tevfik 18 Eylül 1913 tarihinde yazdığı makalesinde Medresenin kurulacağı haberini vermiş ve Külliye ile ilgili şu açıklamada bulunmuştur:

“Medîne-i Münevvere’de büyük ve İslâmî bir dârü’l-fünûnun te’sîsi takarrur etmiştir. Evlâd-ı müslimîn burada pek güzel dersler telâkkî etmek sûretiyle az zaman içinde hem ulûm-ı dîniyye hem de fünûn-ı dünyeviyye ile mücehhez olup halkı irşâda muvaffak olacaklardır. Bu dârü’l-fünûnun projesi yapılmış ve karşılık masârıfı da ta’yîn edilmiştir. Ahvâl-i hâzıra akabinde hemen işe başlanılacaktır.”⁷⁰

Tevfik’in bu sözlerinden medresenin inşaatına henüz başlanmadığı, başlanması için de devlet erkânının bölgeye gelmesinin beklendiği anlaşılmaktadır. Söz konusu bu yazıdan yaklaşık iki buçuk ay sonra medrese için resmi bir tören yapılmıştır. Yapılan resmi törenden bir gün sonra 4 Aralık 1913 tarihinde yayımlanan “Medine’de İslâm Dârü’l-fünûnu” başlıklı makalede yazar, haberi Medine’den bildirdiğini belirtilmiş ve törende bölgenin ileri gelenleri, devlet adamları, aşiret reisleri, idareciler, silahlı kuvvetler, muhafız ve kumandanların Râye Mescidi yakınında Davudiye bölgesinde bir araya geldiğini ifade etmiştir.⁷¹ Yazıda ayrıca tören esnasında ilk temel taşının kurum müdürü olarak atanan Şeyh Abdülaziz Çaviş tarafından konulduğu ve yetkili kişilerin konuşmaları sonrası merasimin sona erdiği anlatılmıştır. İslâmcı aydınlar törenin duyurusundan yaklaşık 20 gün sonra 25 Aralık 1913 tarihinde yayımladıkları haberde şu bilgilere yer vermişlerdir:

“Medine-i Münevvere’de şehrin haricinde Bâbü’ş-şâmî cihetindeki Davud Paşa’nın vakıf bahçesi derûnunda inşâsı mukarrer olup bin üç yüz otuz iki sene-i hicriyyesinin birinci günü (Cumartesi Teşrinisâni 16)⁷² vaz’-ı esâs-ı resmî icrâ edilen Dârü’l-fünûn-ı İslâmînin Nizamname-i esâsîsi...”⁷³

⁷⁰ M. Tevfik, “Zemîndâr Gazetesi Sahibinin Muâvedeti”, *Sebilü’r-Reşad* 11/262 (18 Eylül 1913), 27.

⁷¹ “Şuûn-Medine’de İslam Dârülfünûn’u”, *Sebilü’r-Reşad* 11/273 (4 Aralık 1913), 207.

⁷² Haberde verilen tarihlere bakıldığında 16 Teşrinisani 1329 Cumartesi günü, 1 Muharrem 1332 tarihine tekabül etmeyip yılın son günü olan 29 Zilhicce 1331 gününe denk gelmektedir. Tarihin daha akılda kalıcı olması için Hicri yılın ilk günü yazılmış olabileceği akıllara gelmektedir. Bk. TTK Tarih Çevirme Kılavuzu.

⁷³ “Terbiye ve Ta’lim-Dârülfünûn-ı İslâmî”, *Sebilü’r-Reşad* 11/276 (25 Aralık 1913), 248.

Yayımlanan yazıda bu şekilde açıklama yapıldıktan sonra 16 maddelik Medine Külliye-i İslâmiyye Medresesinin Nizamnamesi yayımlanmıştır. İslâmcı aydınlar bu kurumun her gelişmesini kamuoyuna haber verdikleri gibi Medresenin yaşadığı maddi sıkıntıları da mecmualarından duyurmuş ve çözüm aramışlardır. Bu anlamda Medresenin inşaatının devam etmesi için gereken maddi desteği sağlamaya çalışmışlardır. 22 Ocak 1914 tarihinde mecmualarında yer verdikleri bir yazıda “Müslümanlar için Müşterek Bir Vazife” başlığı ile durumu ortaya koymayı amaçlamışlardır.⁷⁴

Yazıda Peygamber’imizin Ravza-i Mutahhara’sının yanında bulunan vakıf tarafından hac döneminde okutturulacak hatimler ve dualarda kurum için yapılacak birer lira bağış mukabilinde bağış sahiplerinin isimlerine de yer verileceği duyurulmuştur. Bu şekilde elde edilen tüm gelirin ise Medine-i Münevvere’de inşaatına başlanmış olan Medrese-i Külliye-i İslâmiyye’nin ihtiyacına tahsis ve sarf olunacağı ifade edilmiştir.

Yazının devamında verilen isimlerin bağışı yapan kişilere ait olabileceği gibi hayatta olan başka kişilerin ya da vefat etmiş yakınlarının da olabileceği açıklanmış; isimlerin Vakıf Nezâreti tarafından kaydedilerek muhafaza edileceği vurgulanmıştır. İslâmcı aydınlar bu şekilde kişilere güven vermeyi ve katılımı arttırmayı hedeflemişler; Medrese için gereken miktarın bir an önce toplanmasını arzu etmişlerdir.

Mecmuada aynı gün “Hindlilerin Mürâcaatı”, başlıklı başka bir haber yayımlanmış; Medine Külliye-i İslâmiyye Medresesi’nin inşaatı hakkında bilgi verilmiştir. Yazıda Hükûmetin bu Medreseyi iki yıl içerisinde tamamlayacağı ancak Medresede bir an evvel eğitimin başlamasını istediği belirtilmiş, bunu da geçici bir binada yapacakları duyurulmuştur.⁷⁵ Mecmuada yer alan haberde Hükûmetin altı ay sonra eğitime başlanacağı şeklinde karar aldığı duyurusu yapılmış ancak Hintli Müslümanlar ile Mısırlıların bu süreyi beklemek istemediği ve bir ay sonra eğitime başlanacak şekilde gereken maddi yardımın kendileri tarafından sağlanacağı ifade edilmiş, bunun için de müracaatta buldukları belirtilmiştir. Bu anlamda toplanan miktarın teslimi için de Medrese Müdürü Abdülaziz Çaviş’i Medine’ye davet etmişlerdir. Bu haberden, sadece Medine’deki Müslümanların değil tüm İslâm âleminin bu Medreseye ne kadar önem verdiği ve maddi manevi bir araya gelerek eğitime başlanması için çaba harcadığı görülmektedir.

Medine Külliye-i İslâmiyye Medresesi ile ilgili İslâmcı aydınların mecmualarında duyurdıkları haber bunlarla sınırlı kalmamış; 26 Şubat 1914 tarihinde yer alan yazıda bu kurumun bütün İslâm memleketlerinden gelecek talebelerle daha da önem kazanacağı ifade edilmiştir.⁷⁶ Yazıda ayrıca

⁷⁴ “Müslümanlar için Müşterek Bir Vazife”, *Sebilü’r-Reşad* 11/280 (22 Ocak 1914), 319.

⁷⁵ “Hicaz-Hindlilerin Müracaatı”, *Sebilü’r-Reşad* 11/280 (22 Ocak 1914), 319.

⁷⁶ “Şuûn-Hicaz: Medine-i Münevvere Merkez-i İrfân Oluyor”, *Sebilü’r-Reşad* 11/285 (26 Şubat 1914), 408.

Devlet tarafından alınan yeni bir karar duyurulmuştur. Duyuruya göre Medine civarındaki tüm mekteplerin Medine Külliye-i İslâmiyye Medresesine tâbi olacakları haberi verilmiştir.

3 Aralık 1913 tarihinde temeli atılan Medine Külliye-i İslâmiyye'nin bir yıl sonra eğitime açılması karar verilmesine rağmen bu kurum eğitime başlayamamıştır. Bunun nedenlerine bakıldığında Devlet'in içerisinde bulunduğu I. Dünya Savaşı sebebiyle maddi imkânsızlıklar içerisinde olması ve eğitici ile talebe yetersizliğini saymak mümkündür. Zira 26 Kasım 1914 tarihli *Sebilü'r-Reşad* mecmuasının haberinde Devlet'in savaşa katılmasını emrettiği kişiler arasında ulema-yı müderrisîn, muallimîn, talebe-i ulûm ve fûnûnun da olacağı duyurulmuştur.⁷⁷

3 Aralık 1914 tarihinde yani Medine Külliye-i İslâmiyye Medresesi'nin temelini atılmasından tam bir yıl sonra Medresenin açılmasının kararlaştırıldığı tarihte *Sebilü'r-Reşad* mecmuasında yer alan bir haberde Medine'de seyyidlerin, ulemanın ve önde gelen kişilerin de aralarında olduğu otuz bin kişinin gönüllü olarak savaşa katılacağı bilgisine yer verilmiş; canları ve malları ile birlikte sancak-ı şerif altında bir araya gelerek savaş meydanına gitmek için başvuruda buldukları duyurulmuştur.⁷⁸

Haberden on beş gün sonra aynı gazetede Medine-i Münevvere'den tekrar bahsedilmiş; gönüllü olan bu 30 bin kişinin, trenlere binerek cihad meydanına doğru hareket ettikleri bildirilmiştir.⁷⁹ İslâmcı aydınlara ait bu yayın organlarında verilen haberlere bakıldığında talebe, müderris, ulema ve halktan oluşan binlerce kişinin savaş meydanlarına gittiği görülmektedir. Bunun sonucunda o dönem eğitimin hem maddi yetersizliklerden hem de eğitici ve talebe bulma sıkıntısından dolayı sekteye uğramış olabileceğini söylemek mümkündür.

Sonuç

II. Meşrutiyet Döneminde (1908-1918) İslamcı aydınlar Osmanlı Devleti'nin eskisi gibi güçlü olması, Müslümanlar arasındaki bağın kuvvet kazanması için eğitimin gerekliliğine inanmışlar ve özellikle medreseler üzerinde durmuşlardır. Onlar medreselerin sadece merkezde değil tüm Osmanlı topraklarında, bilhassa Hicaz bölgesinde açılmasını talep etmiş; Devlet'ten ve müderrislerden bu konuda harekete geçmelerini ısrarla istemişlerdir. Onların bu ısrarlı tutumunu anlamak adına kurulacak medresenin İslâm âlemine ve özellikle bölgeye getireceği faydaları göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

İslamcı aydınlar bilhassa Hicaz bölgesinde özelde ise Mekke-i Mükerrerme ve Medine-i Münevvere'de kurulmasını istedikleri medreseler üzerinde durmuş ve getireceği yararları Sırat-ı

⁷⁷ "Meclis-i Âli-i İlmî'nin 'Cihad-ı Ekber' Hakkındaki Beyanname'si", *Sebilü'r-Reşad* 13/315 (26 Kasım 1914), 19.

⁷⁸ "Harb-i Umûmî-Bu Hafta Zarfındaki Vaz'iyet-i Umûmiyye", *Sebilü'r-Reşad* 13/316 (3 Aralık 1914), 32.

⁷⁹ "Şuûn-Cihad-ı İslâm-Medine-i Münevvere", *Sebilü'r-Reşad* 13/318 (7 Aralık 1914), 48.

Müstakim ve Sebilü'r-Reşad mecmualarında yazmışlardır. Onlara göre eğitimi sadece İstanbul'da bulunan kişiler değil tüm İslâm âlemindeki Müslümanlar almalıdır. Zira eğitim yoluyla İslâm dininin müdafaasını hakkıyla yapacak, Osmanlı Devleti'ne hizmet edecek aydın fikirli bireyler yetişecektir. Böylece Müslümanlar arasındaki irtibat kuvvetlenecek, Müslüman toplulukları Osmanlı Hilafeti etrafında toplanacak; Müslümanlar Batı ülkelerinin yıkıcı faaliyetlerinden ve onların kültürlerinden korunacaktır.

İslamcı aydınların Müslüman âlemi için hedefledikleri bu hususların dikkate alındığını söylemek mümkündür zira Devlet, 19 Nisan 1913 tarihinde Medine Külliye-i İslâmiyye Medresesi için harekete geçmiş ve bu kurumun nizamnamesini yayınlamıştır. 3 Aralık 1913 tarihinde temel atma töreni ile medresenin bina inşaatına başlanmış ve tamamlanmıştır. Ancak Devlet'in içerisinde bulunduğu I. Dünya Savaşı nedeniyle maddi imkânsızlıklar, talebe yetersizliği vb. nedenlerden dolayı medrese faaliyete geçememiştir.

Kaynakça

- Abduh, Muhammed. "Tefsir-i Şerif Tercümesi". *Sebilü'r-Reşad* 11/286 (5 Mart 1914), 408-411.
- Agayef, Ahmed. "Dârü'l-Hilâfe'de Maarif-i İbtidaiyyenin Hâli ve Sûret-i Islahı". *Sırat-ı Müstakim* 5/113 (3 Kasım 1910), 149-152.
- Akçuraoğlu, Yusuf. "Rusya'da Sâkin Türklerin Hayât-ı Medeniyye, Fikriyye ve Siyâsiyyelerine Dair". haz. H. Eşref Edip, *Sırat-ı Müstakim* 2/39 (3 Haziran 1909), 202-209.
- Akif, Mehmed. "Müslümanlık'la Medeniyet-Hürriyet-i İlm". *Sırat-ı Müstakim* 5/130 (2 Mart 1911), 425-426.
- Aksekili, Ahmed Hamdi. "Medine-i Münevvere'den Âlem-i İslam'a Hitab-Müslümanlar Uyanın! Fırsat Bu Fırsattır!". *Sebilü'r-Reşad* 12/309 (2 Eylül 1914) 398-402.
- Alim, Mehmed. "Mekke-i Mükerrreme ve Cera'id-i Arabiyye". *Sırat-ı Müstakim* 2/45 (15 Temmuz 1909), 296-297.
- Arslan, Emir Şekip. *İttihatçı Bir Arap Aydınının Anıları*. çev. Halit Özkan (İstanbul: Klasik Yayınları, 2005), 67.
- Ateş, İbrahim. "Osmanlılar Zamanında Mekke ve Medine'ye Gönderilen Para ve Hediyeler". *Vakıflar Dergisi* 13 (1981), 113-170.
- Atyû, Ahmet. "Misyonerler Çalışmakla İntişâr-ı İslam'ın Önüne Durabilirler mi?". *Sebilü'r-Reşad* 8/204 (1 Ağustos 1912), 432-435.

- Bir Genç Müslüman. "Ulemâ-yı Kirâmın Devlethanelerinde İstirahatleri ile Millet Cehaletten Kurtulamaz". *Sebilü'r-Reşad* 10/239 (10 Nisan 1913), 84-87.
- Buzpınar, Tufan. "Surre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/567-569.
- Cemal, Ahmed. "Hicaz Mektupları: Hicaz Demiryolu 1". *Sebilü'r-Reşad* 12/287 (12 Mart 1914), 17.
- Ceylan, Abdullah. Türk Yayın Hayatında Sıratımüstakim ve Sebilürreşad Mecmualarının Yeri". *Türk Kültürü Dergisi Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü* 29/335, Ankara (1991), 161-165.
- Eroğlu, Muhammed. "Abdülaziz Çaviş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 1/185-192.
- Ersoy, Mehmet Akif. Safahat. İstanbul: Fide Yayınları, 2007.
- Fahredden, Mehmed. "İctimâiyât-Feminizm Mes'elesi-2". *Sırat-ı Müstakim* 8/196 (6 Haziran 1912), 260-261.
- Göriceli, Hatib Hafız Ali. "Lisân-ı Arabî". *Sırat-ı Müstakim* 4/99 (28 Temmuz 1910), 355-356.
- Hızlı, Mefail. "Anadolu'daki Osmanlı Medreseleri: Bir İcmal". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 2/4 (2004), 371-409.
- İbrahim, Abdürreşid. "Çin Müslümanları: Âlem-i İslam". *Sırat-ı Müstakim* 3/66 (9 Aralık 1909), 217-218.
- İbrahim, Abdürreşid. "Müslümanlar Çalışırsa Yaşayacak, İlerleyecek!". *Sırat-ı Müstakim* 4/99 (28 Temmuz 1910), 354-357.
- İbrahim, Abdürreşid. "Ahval-i Âlem-i İslam Hakkında". *Sırat-ı Müstakim* 4/85 (21 Nisan 1910), 119-120.
- İdrisi, Alimcan. "İslah-ı Medaris Hakkında". *Sırat-ı Müstakim* 5/122 (5 Ocak 1911), 292-294.
- İlhami, Hafız Ali. "Debre Kongresi'nden Bir Yaprak". *Sırat-ı Müstakim* 2/49 (25 Mart 1909), 368.-370.
- İlhami. "Debre Kongresi'nden Bir Yaprak -mâba'd-". *Sırat-ı Müstakim* 2/52 (19 Ağustos 1909), 411-412.
- İpşirli, Mehmet. "Osmanlı İstanbul'unda Geleneksel Eğitim ve Ulema". *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Eğitim Bilim ve Teknoloji*, haz. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İBB Kültür A.Ş., 2015), 34-46.
- Kâmil, F. "Aynen Varaka". *Volkan* 1/8 (18 Aralık 1908), 3-5.
- Kara, İsmail. *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997.

- Kemal, İbnülemin Mahmud. Serbesti-i Mezahib”. *Beyanü'l-Hak* 1/26 (29 Mart 1909), 600-602.
- Kurşun, Zekeriya. “Hicaz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: TDV Yayınları, 1998, 17/437-439.
- Lazkiye. “İstanbul’un Hakiki Uleması ile Dârülfünûn İlahiyat Şu’besi ve Medresetü’l-Vâizin’in Genç ve Fedâkâr Talebelerinin Nazargâh-ı Dikkatlerine”. *Sebilü’r-Reşad* 11/281 (29 Ocak 1914), 333-356.
- M. Şemseddin. “Programların Tanziminde Hükümetin Hak ve Vazifesi”. *Sebilü’r-Reşad* 9/212 (26 Eylül 1913), 69-71.
- M. Şemseddin. “İ’tiraf ve İşhâd Makalesi Münasebetiyle”. *Sebilü’r-Reşad* 9/234 (6 Mart 1913), 450-455.
- M. Tefvik, S (sin). “Mekâtîb- Hind Yolunda-4”. *Sırat-ı Müstakim* 8/207 (22 Ağustos 1912), 489.
- Milashı, İsmail Hakkı. “Milletlerin Terakkisinde Elif-Banın Hissesi”. *Sebilü’r-Reşad* 17/431-432 (24 Temmuz 1919), 119-122.
- Müftizade, M. Esad. “Millet İrşada Muhtacdır”. *Sebilü’r-Reşad Mecmuası* 10/258 (21 Ağustos 1913), 388-390.
- Münir, M. Ali. “İnhitâtât-ı İctimâ’iyye”. *Sırat-ı Müstakim* 3/58 (14 Ekim 1909), 86-87.
- Münir, M. Ali. “İsmail Gaspirinski Bey Hazretleri’ne”. *Sırat-ı Müstakim* 2/52 (19 Ağustos 1909), 410-411.
- N., A(ayın). “Alem-i İslam’da Beşâir-i İntibâh”. *Sırat-ı Müstakim* 7/172 (21 Aralık 1911), 258-259.
- Nazmi vd. “Osmanlı Donanması”. *Sırat-ı Müstakim* 2/45 (15 Temmuz 1909), 303-305.
- Osmanlı Arşivi (BOA), *Maarif Nezareti Mektubi Kalemi [MF.MKT.]*, No. 1151, Gömlek No. 84, 1. H. 22.04.1328/ 3 Mayıs 1910.
- Osmanlı Arşivi (BOA), *Maarif Nezareti Mektubi Kalemi [MF.MKT.]*, No. 1152, Gömlek No. 12. Hicri 25.04.1328/ 6 Mayıs 1910.
- Osmanlı Arşivi (BOA), *Maarif Nezareti Mektubi Kalemi [MF.MKT.]*, No. 1156, Gömlek No. 20. Hicri 05.07.1328/ 13 Temmuz 1910.
- Osmanlı Arşivi (BOA), *Meclisi Vükela Mazbataları [MV.]*, No. 231, Gömlek. 75, Hicri 10.05.1331/ 17 Nisan 1913.
- Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye İdare [DH. İD]* No. 190, Gömlek No. 15. Hicri 24-01-1332/ 23 Aralık 1913.
- Sabit, Halim. “İslah-ı Medaris Münasebetiyle”. *Sırat-ı Müstakim* 5/124 (11 Ocak 1911), 320-335.

- Sabit, Halim. "Ulema ve Avam". *Sırat-ı Müstakim* 2/48 (5 Ağustos 1909), 340-344.
- Said Halim Paşa. "Akvâm-ı İslâmiyenin Esbâb-ı İnhitâtı". *Sebilü'r-Reşad* 15/370 (19 Eylül 1918), 105-107.
- Sebilü'r-Reşâd. "Fransızlar Hacca Giden Müslümanları Men Etmek İstiyorlar: Sebilü'r-Reşâd". 12/ 287 (12 Mart 1914), 18-19.
- Sebilü'r-Reşâd. "Matbûât-Müslümanlar Ne Vakit Uyanacak". 11/261 (11 Eylül 1913), 15-17.
- Sebilü'r-Reşâd. "Afrika: Afrika'da Büyük Bir İslam Kongresi". 11/274 (11 Aralık 1913), 223-224.
- Sebilü'r-Reşâd. "İlk ve Son Ümidimiz Nereye Bağlı". 9/227 (16 Ocak 1913), 333-334.
- Sebilü'r-Reşâd. "Hicâz: Mekke-i Mükerrreme'de Medrese-i İslamiye". 12/292 (16 Nisan 1914), 111-112.
- Sebilü'r-Reşâd. "Hicâz: Medine-Mekke Hattı". 12/295 (7 Mayıs 1914), 168.
- Sebilü'r-Reşâd. "Şuûn-Medine'de İslam Dârülfünûn'u". 11/273 (4 Aralık 1913), 207.
- Sebilü'r-Reşâd. "Müslümanlar için Müşterek Bir Vazife". 11/280 (22 Ocak 1914), 319-320.
- Sebilü'r-Reşâd. "Hicaz-Hindlilerin Müracaatı".11/280 (22 Ocak 1914), 319.
- Sebilü'r-Reşâd. "Meclis-i Âlî-i İlmî'nin 'Cihad-ı Ekber' Hakkındaki Beyannamesi".13/315 (26 Kasım 1914), 19.
- Sebilü'r-Reşâd. "Harb-i Umûmî-Bu Hafta Zarfındaki Vaz'iyet-i Umûmiyye". 13/316 (3 Aralık 1914), 32.
- Sebilü'r-Reşâd. "Şuûn-Cihad-ı İslâm-Medine-i Münevvere".13/318 (7 Aralık 1914), 48.
- Sırat-ı Müstakim. "Âlem-i İslâm'a Bir Tebşir: Medaris-i İslamiyye'de Bir Hatve-i Tekâmül". 3/76 (17 Ocak 1910), 377-378.
- Sırat-ı Müstakim. "İslâm Âlemine, Avrupa Matbuatı Arasından Bir Nazar- Tunus Mektubu". 6/141 (18 Mayıs 1911), 173-174.
- Sırat-ı Müstakim. "Alem-i İslâma Bir Tebşîr-Medaris-i İslamiyye'de Bir Hatve-i Tekâmül". 3/76 (17 Şubat 1910), 378-380.
- Sırat-ı Müstakim. "Hutbe-i Arafât ve İttihad-ı İslâm". 5/119 (15 Aralık 1910), 245.

- Süreyya, Abdülebed. “Mektep ve Bu Sâyede Din-i İslam’ın İntişarı”. *Sırat-ı Müstakim* 3/61 (4 Kasım 1909), 137-138.
- Süreyya, Samizade. “Alem-i İslâm’da İntibah”. *Sırat-ı Müstakim* 5/126 (2 Şubat 1911), 361-362.
- Tarzî, Mahmud. “Mekâtib-i Afganistan’dan”. *Sırat-ı Müstakim* 5/107 (22 Eylül 1910), 49.
- Tevetoğlu, Fethi. “Hicaz’da İlk Modern Eğitim Kuruluşları ve Türkler”. *Türk Kültürü Aylık Dergisi* 281 (Eylül 1986), 541-549.
- Vassaf, Hüseyin. “Hicaz Valisi Beyefendi’ye Açık Mektup”. *Sırat-ı Müstakim* 5/111 (20 Ekim 1910), 122-123.
- Vecdi, M.Salih. “Medâris-i Hususiyyeye Muhtacız”. *Sebilü’r-Reşad* 11/267 (23 Ekim 1913), 104-106.
- Ya’kub Kemâl, Kırımlı. “İslam’da Seyahate Verilen İhtimam”. *Sırat-ı Müstakim* 2/39 (3 Haziran 1909), 200-201.
- Zaid, Ahmed. “İslah-ı Medaris-Bugün Ne Suretle Kabil Olabilir?”. *Sırat-ı Müstakim* 5/128 (16 Şubat 1911), 392.
- Zekeriya, Ahmed Vasfi. “Müslümanlar Nasıl Mekteplere Muhtaç”. *Sırat-ı Müstakim* 6/137 (20 Nisan 1911), 105-106.
- Zengin, Zeki Salih. “II. Meşrutiyet Döneminde Kudüs ve Medine’de İki Eğitim Kurumu: Medrese-i Külliye ve Selahaddin Eyyubî Külliye-i İslâmiyyesi”. *Bellefen* 81/291 (Ağustos 2017), 590-623
- Zengin, Zeki Salih. “II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlılarda Medreselerin İslah Çalışmaları (Teşkilat ve Ders Programları)”. *Diyanet İlmî Dergi* 34/2 (Nisan- Mayıs-Haziran 1998), 43-52.

The Effects and Contributions of the Islamist Intellectuals to the Madina-i Kulliye-i Islamiye Madrasa

Dr. Nesrin AKTARAN

Extended Summary

The Islamism movement, which started to exist as a political, social, moral and religious ideology in the Ottoman Empire from the 19th century, was among the important intellectual movements in the 2nd Constitutional Monarchy Period (1908-1918). The Islamist intellectuals as the representatives of this movement, wanted to bring Islamic values to the forefront, bring it to life again and to save the Islamic world from ignorance, imitation and Western exploitation with a rational method. They believed that all of these could be achieved through education and they especially focused on madrasahs.¹ Because, according to them, madrasahs contributed positively to the rise of the Ottoman Empire; It has played an important role in understanding religion, educating the people religiously and morally, and protecting the unity of Muslims for many years.² In this context, they thought that with the reformation of madrasahs, the State would be as strong as it used to be, and the people would be conscious and would be rid of ignorance.³ In order to bring these ideas to life, they published many articles, news and improvement suggestions in *Sırat-ı Müstakim* and *Sebilü'r-Reşad* magazines, and they tried to make their voices heard by the State authorities.⁴ The suggestions and demands of Islamic intellectuals regarding madrasahs were not only for institutions located in the center or in the countryside; It also included madrasahs in remote areas of the State. In this sense, they wanted Islamic madrasahs to be opened in Ottoman provinces, Arab lands and especially in the cities of Mecca and Medina. That is due to their belief that not only people in Istanbul but all Muslims in the Islamic world were supposed to receive education. In addition, in this way, enlightened individuals who will defend the religion of Islam properly and serve the Ottoman Empire will be raised. Thus, the relations between Muslims will be strengthened, Muslim communities will gather around the Ottoman Caliphate; It will be protected from the destructive activities of Western countries and their cultures. It is possible to say that these subjects, which Islamist intellectuals aimed for the Muslim world, were taken into account by the State, due to the fact that the authorities took action for the Medina Kulliye-i Islamiyye Madrasah on April 19, 1913 and published the regulation of this institution. With the ceremony to build the foundation on December 3, 1913 the construction of the madrasa building was started and completed. Islamist intellectuals closely followed every development related to the Medina Kulliye-i Islamiyye, by including them in their journals; has been a guide for the aforementioned institution to start education as soon as possible; By announcing the news they published to the entire Islamic world, they served the public to adopt the Madrasah both materially and spiritually.

Introduction and Research Questions & Purpose

Based on all these data, the study deals with the influence and contribution of Islamic intellectuals in the Second Constitutional Period (1908-1918) to the establishment of the Madina-i Kulliye-i Islamiyye Madrasah. In the study, answers were sought to the questions of what benefits the Islamic intellectuals provided in the opening of the Madina-i Kulliye-i Islamiyye madrasah; what kind of work they did, what their effects and contributions were. Because, according to Islamic intellectuals, this madrasa was not only an educational institution, but also an institution with strategic goals containing political and religious messages. This study's importance is due to its aim to determine the effect of Islamic intellectuals on authorized persons by taking all these subjects into account.

Literature Review

In the study, Sırat-ı Müstakim and Sebilü'r-Reşad magazines were examined as primary sources. Articles, news and reports written by Islamic intellectuals were examined from these journals. Among the important researches related to the study, Fethi Tevetoğlu's article "The First Modern Educational Institutions in the Hijaz and Turks"⁵ was included and was a source of this study. The article also mentioned the educational institutions in Medina. Another important study in terms of research was Zeki Salih Zengin's article titled "Two Educational Institutions in Jerusalem and Medina in the Second Constitutional Era: Madrasa-i Kulliye and Selahaddin Eyyubi Kulliye-i Islamiye".⁶ In the article, the religious and ethnic structure of the Hejaz region and the political events were evaluated together; The need for the establishment of the Medina-i Kulliye-i İslamiyye Madrasah and its establishment process were examined.

Therefore, the main reason behind the preparation of this research is the lack of an independent study that comprehensively covers the Madina-i Kulliye-i Islamiyye Madrasah and the Islamist intellectuals and the articles they have written and published. In the study, which was prepared by using the historical research method, the copies of Sırat-ı Müstakim and Sebilü'r-Reşad magazines limited to the date range of 1908-1918 were obtained. While dealing with these journals, a search was made according to article titles and articles related to the subject were determined. The study consists of two parts in order to determine the effects and contributions of Islamist intellectuals towards the opening of the Medina-i Kulliye-i Islamiyye Madrasah. In the first part, the perception of the Islamic intellectuals about the madrasa was discussed and the expectations from the State and the professors for the establishment of madrasahs in the provinces far from the center were emphasized. In the second part, the views of Islamic intellectuals on the establishment of the madrasah, their thoughts about the madrasah and the regulation of the madrasah are discussed.

Results and Conclusions

Islamist intellectuals tried to get the authorized persons into action with the media and to keep the issue on the agenda regarding the opening of the Medina-i Kulliye-i Islamiyye Madrasah. The reason for their sensitivity on this matter was that their belief that the Ottoman Empire would be saved from collapse and the Islamic society from its backwardness in the face of the West, thanks to the spirit of unity to be achieved by the proliferation of these and similar madrasahs. As a result of these studies, the State took action for the Medina Kulliye-i Islamiyye Madrasa on April 19, 1913 and published the regulation of this institution. With the ceremony of the construction of the foundation, on 3 December 1913, the construction of the madrasah building was started and completed. However, due to the financial difficulties, insufficient demand etc. that occurred as a result of World War 1, in which the State was involved, the madrasah could not be put into operation.